

"עיני עיני יורדה מים"

זיכרונות הרב אלתר יצחק אייזיק ויינברגר (וויינבערגער)¹

נתן כהן

מאמר זה עוסק בזיכרונותיו של הרב אלתר יצחק ויינברגר. הרב ויינברגר נולד בשנת 1905 והיה צאצא של ר' מאיר מפרימישלאן ור' אורי מסטרליסק ("השרף"), וכיהן ערב מלחמת העולם השנייה בתור רב וראש ישיבת "דגל התורה" בטורקה (Turka) על נהר סטרי (Stryj), מחוז לבוב, גליציה המזרחית. בטורקה נמצאה קהילה יהודית למן המחצית הראשונה של המאה ה-18. בשנת 1880 נמנו בעיר 2,368 יהודים (כמחצית האוכלוסייה), ובשנת 1921 – 4,201 (כ-40% מהאוכלוסייה). את זיכרונותיו פרסם בניו יורק בשנת תשל"ב (1972).

למרות היקפם הרחב, יחסית, של זיכרונותיו העדיף הרב ויינברגר שלא לפרסמם בתור חיבור נפרד אלא נצמד למוסכמה מקובלת וצירפם בתור מבוא לחיבורו התורני. לאור הנסיבות אך טבעי הוא שמחבר הזיכרונות יכתירם במובאה הלקוחה ממגילת איכה: "עיני עיני ירדה מים..." (איכה א, טז); על מנת להבין טוב יותר את משמעות הדברים מן הראוי להתייחס גם להמשכו של הפסוק: "כי רחק ממני מנחם משיב נפשי, היו בני שוממים כי גבר אויבי". לדברי המחבר, וכך גם עשוי להתרשם הקורא, נותרו רשמים רבים חרוטים בזיכרונו לפרטי פרטים, חרף השנים הרבות שחלפו מעת התרחשותם (הספר יצא לאור כאמור בשנת תשל"ב).² מתוך תחושה שמדובר ב"מגפה שמעולם לא הי' מגפה כזו" (עמ' נ), אשר כל הטבע והדומם בעולם מקוננים על השבר שבעקבותיה (שם), ניגש הרב לכתוב את זיכרונותיו.

מבחינת הסוגה הספרותית ניתן להגדיר את פתיחת המבוא, המתפרשת על פני שלושת העמודים הראשונים, כהספד על בני משפחתו וקהילתו. ההספד בנוי ברובו מחלקי פסוקים הלקוחים מפרקי התוכחה בתורה (ויקרא כו, יד–מג; דברים כח, טו–סח), ממגילות איכה ואסתר ומספר תהילים. כמי שחווה את החורבן על בשרו ושרד, המחבר חוזר על הפסוק הידוע מתהילים (כב, ב): "א-לי א-לי למה עזבתני", אך מיד מתחזק בדברי נחמה, וכמי שרואה עצמו מחויב באמירת "קדיש" לזכר האובדים בחורבן³ הוא מביא פירוש חסידי למשמעות אמירת ה"קדיש", ולפיו על החיים להשלים את עבודת ד' שהתמעטה בעולם בעקבות פטירתו של יהודי, ועל אחת

¹ ניו יורק תשל"ב.

² כך למשל נזקק המחבר לצטט דיבור ישיר ביידיש כדי לשמור על מקוריות הדברים.

³ גם במקומות נוספים בזיכרונות ניתן למצוא זעקה לעזרה בצמוד להודיה על נס והצלה. כך למשל: "הבט משמים וראה, הבט נא, רחם נא, והושיעה נא" (מתוך תפילת ה"תחנון" לימי חול) יחד עם "ניסים גלויים ראינו אז" (עמ' לד); "יסור יסרני [יה] ולמות לא נתנני" (תהילים קיח, יח, עמ' לט); "אודך ד' כי אנפת בי" (ישעיהו יב, א, עמ' נו).

כמה וכמה לאחר רציחתם של יהודים רבים כל כך. הרב ויינברגר היה אמור על פי כל הנתונים להיות "עפר ואפר, קרבן בין הקדושים" (עמ' ל) אך נותר בחיים באופן שנראה בעינינו כנס, על כן הוא נטל על עצמו תפקיד נוסף בחיבורו – להודות לקב"ה שהצילו ולספר "לאחי לדור אחרון דברים נפלאים ונוראים. למען דעת כל עמי הארץ כי ד' הוא האלוקים אין עוד [מלכים א ח, ס] מלבדו והכל הוא בהשגחה פרטית" (שם).

את החיבור כולו ייעד הרב להנצחת אשתו וחמשת ילדיו, אמו, דודו ודודתו; תלמידי הישיבה שבראשה עמד (הוקמה באמצע שנות העשרים של המאה העשרים ולמדו בה כ- 120 אברכים); קהילת טורקה כולה; חיבור תורני שכתב ואבד וספר תורה ישן של ר' ישראל מקוזניץ שהיה ברשותו.

את סיפור השתלשלות קורותיו פתח הרב שוב בפסוק ממגילת איכה, אך הפעם בפסוק שמשמעותו נחמה: "חסדי ד' כי לא-תמנו" (איכה ג, כב), והוסיף: "ניסים גלויים ממש ראינו בכל יום, לא יאומן כי יסופר" (עמ' לא). הזיכרונות פותחים בעת הפלישה הגרמנית לברית המועצות, ביוני 1941, ואין בהם מידע על קורות המחבר והקהילה בתקופה שבין ספטמבר 1939 לתאריך זה. מכאן ואילך המחבר מספר את קורותיו האישיים על רקע ההתרחשויות בקהילתו באופן כרונולוגי. כמקובל בכתבים מסוג זה הרי שחשיבותם ההיסטוריוגרפית מוטלת בספק, אם כי ייתכן שבמבוא שלפנינו הייתה למחבר כוונה לדייק בתיארוך ובתיאור אירועים עד כמה שהיה יכול.⁴ עוד ראוי לציין בהקשר זה כי באופן יוצא דופן בסוג זה של כתיבת זיכרונות הרבה הרב ויינברגר לשבץ דברים ביידיש (ביטויים, ציטוטים ותחושות). למרות שליטתו בלשון העברית חסרו לו כנראה לפעמים מילים וביטויים להביע בהם את עצמו בעניינים שלא היה רגיל בהם בלשון הקודש,⁵ על כן עבר באופן טבעי ללשון הדיבור שבה היה יכול כפי הנראה לבטא ביתר דיוק את שחש, ובאמצעותה היה יכול, במקרים שמצא בהם לנכון, להביא דברים מדויקים מפי אומריהם.

המעמד הראשון בתקופה זו שבו היה על הרב להכריע בעניין הלכתי נגעה בו עצמו. בעקבות צו החרמת מתכות יקרות, תכשיטים ופרוות, התבקש הרב בידי יו"ר היודנט, יהושע ארדמן, להשביע את הציבור על ספר תורה שאכן מסרו את שהיה ברשותם, לבל ינסו להערים על הגרמנים. הרב סירב, ויו"ר היודנט קיים את מעמד ההשבעה בבניין הקהילה בעצמו ועל אחריותו. הרב

⁴ פרטים רבים ברשימותיו של הרב ויינברגר דומים ואף זהים לעדויות המובאות אצל יצחק זיגלמן (עורך), ספר זכרון לקהילת טורקה ע"נ סטריי, חיפה תשכ"ו. גם הרב ויינברגר נזכר בספר לא אחת, ובעמ' 82–90 נמצאת גם עדותו על חיי הדת בעיר. יחד עם זאת יש לזכור כי מדובר בעדות אישית, ובתור שכזו ביקש הרב, למשל, לשוות לטורקה בכתביו דימוי של עיר של יראי שמים ולומדי תורה – דימוי שוודאי לא תאם את המציאות.

⁵ באופן כללי, כאמור, שלט הרב בעברית, אך בתוקף הנסיבות הוא נזקק עתה לאוצר מילים שלא היה ברשותו. כך, לשם המחשה, לא הכיר הרב את המילה "כדור" לתיאור תחמושת הרובים והאקדחים והשתמש באופן טבעי לגמרי בצירוף "יריית חיצים" (למשל בעמ' לח, מח, נב).

ומשפחתו לא השתתפו במעמד, אך תחת רושם מחזה ההשבעה שראה למחרת היום בבית הקהילה מיהר הרב לביתו ומסר את השטריימלעך שלו ושל גיסו שניסה להצילם מן ההחרמה (עמ' לד-לה). הכרעה נוספת שנדרש לה הרב בנוגע לעצמו הייתה בעת האקציה הראשונה, בינואר 1942. על מנת לטשטש את חזותו החיצונית הבולטת, ובסיוע שוטר יהודי, גילח הרב את זקנו ושינה את בגדיו – בגד הרבנים שלבש עד אז (עמ' לז). כעבור שבעה חודשים, בעת האקציה הגדולה שבה שולחו רוב יהודי טורקה להשמדה בבליז'ץ, החליט הרב כשהיה כבר מוכן לצאת עם בני משפחתו לתחנת הרכבת להישמע לעצת ידיד ולהסתתר בעיירה, שכן לדבריו: "אין מוליכין אנשים לעבודה באכזריות כזו" (עמ' מט).

עניין השימוש בזהות בדויה הופיע מאוחר יותר בהקשרים מספר. כאשר הרבנית נסעה בשבת, מחופשת לגויה, לעבר הגבול הרומני כדי לפגוש שניים מן הבנים, יצא הרב עצמו בעקבותיה, ברגל (עמ' נד). לאחר תלאות רבות (שאחדות מהן תפורטנה בהמשך) הגיע הרב לבודפשט ושם הופיע בזהות בדויה, כפולני בשם יאן דובאשינסקי (עמ' עח). בזהות זו הוא המשיך גם לסטמר ולקלוז' (קלויזנבורג), שם נתפס כתוצאה מהלשנה והחליט "להודות ולהלל ולברך שלא עשני גוי" (עמ' פא) עוד לפני שאילצו אותו לעשות כן. בריחה נוספת בשבת (ברגל ומבלי לטלטל דבר, לרבות אוכל, אם כי נראה שכסף אכן נטל עמו, עמ' צג) ביצע הרב מן העיר ליפטובסקי סווי מיקולש (Liptovsky Svaty Mikulas בסלובקיה, בעת התעצמות הקרבות בין הגרמנים לפרטיזנים (קץ 1944).

מן הראוי לציין שמוטיב הבריחה וההצלה חוזר שוב ושוב לכל אורך הזיכרונות. לבד מהתקופה שעד האקציה הגדולה בטורקה, כלומר כל זמן שהיה יכול למלא תפקיד של מנהיג רוחני, ליווה את המחבר דחף כמעט בלתי נשלט להימלט מכל סכנה אורבת. רק בעת שבתו בכלא הצבאי באונגוואר (Ungvar, ראו על כך גם להלן), ומשנודע לו כי קצין הונגרי, מבקש טובתו, קצב לו עונש מאסר של שלושים יום בלבד, ניסה הרב לשווא לשכנעו להאריך את תקופת המאסר "מפני שידעתי שאם אחזור עתה לפולין צפוי לי עונש מוות ר"ל" (עמ' עד). גם מן השופט בבית המשפט האזרחי בעיר הוא ביקש "שיתנו לי עונש ממושך יותר" (עמ' עח). משעלה בידם של קרובים וידידים להוציאו לחופשי שב הדחף לברוח, להינצל ולהציל, והביאו לנסות להגיע לחוסט (Xust) כדי להוציא משם את אמו, אחד מבניו ואחותו, "אע"פ שלא היתה שום אפשרות ומוצא להוציא אותם משם למרות זאת הייתי איתן בדעתי לנסוע אליהם בניגוד להגיון ולשכל" (עמ' פ). תוך כדי תכנון הנסיעה נודע לו על חיסול הקהילה בחוסט. בהמשך הדרך, בקלוז'–קלויזנבורג, תוך כדי ריכוז יהודי העיר בגטו (ראשית מאי 1944), ניסו הרב וחבר לדרך לשכנע את מארחיהם אובדי העצות לברוח, אך אלה

סירבו "מאחר שהם לא התנסו בצרות ובתלאות שעברו עלינו וכן מפני שפחדו לעשות מעשה בלתי חוקי" (עמ' פב). כשהיה הרב במחנה עבודה ליד פֶּשֶׁט נִיסָה, לדבריו, בימים הראשונים לברוח בכל לילה ופעם אחת כמעט הצליח. ממחנה העבודה הבא, בשאטורה אוהל (שאטוראליאוהיי Sátoraljaujhely), היו האסירים היהודיים אמורים להישלח לאשוויץ. הרב ואחדים מחבריו הצליחו להשיג בסיוע עמיתים לא יהודיים שלושה "סכינים" (על פי ההקשר אולי הכוונה לגרזנים), והבריחו אותם על גופם לתוך הרכבת. תוך כדי נסיעה עסקו שלושה צעירים "במלאכת הקודש" (עמ' פו) – פירוק הדלת. משנפרץ הפתח התפלא הרב לראות את אדישותם של חבריו למסע והסביר להם את ערך ההימלטות מהקרן. הוא קפץ ראשון, ולדבריו קפצו אחריו כל היתר. כנראה גם הרבנית והבנים נהגו כמותו, אך להם לא צלחה הדרך ועל פי שמועה שהגיעה לרב הם נתפסו בנסותם לחצות את הגבול "והוצאו להורג על קדושת השם יתברך סמוך לכפר וויסיצק ונקברו בקבר אחים הי"ד" (עמ' עט).

גם בתחנתו האחרונה, בליטובסקי סווי מיקולש (ראו לעיל) ראה הרב לנכון לעורר את כל יהודי העיר לברוח. חרף החיים הרגועים לכאורה, ולנוכח הסכנה הגוברת מהתעצמות הקרבות בין הגרמנים והפרטיזנים בסביבה, הוא נשא דרשה קצרה בבית הכנסת באחד מימי החול והזהיר כי "על השכל אין לסמוך" (עמ' צב) בימים כאלה של בלבול חושים, ואף גייס את יעקב אבינו לשמש דוגמה לדור הזה ("דורו של משיח"). כדי להוכיח עד כמה מעשיים דבריו הודיע הרב כי גייס סכום כסף גדול לסיוע למסתתרים בכפרים, ביערות ובהרים ואף פירט מה על הבורחים לקחת עמם ("קחו גרויפן [גריסים] שונים למזון, קחו אתכם מסמרים, קרדום ומגל בכדי שיהי בידם כלים לעשות מסתורים", עמ' צג). בשלב הבא האיץ הרב ביהודים יושבי הכפרים לא לבטוח בבידודם שם ובשכניהם ולהעדיף מסתור ביער הנוח פחות אך הבטוח יותר. ביער דאג הרב לבוא בדברים עם הפרטיזנים שבסביבה, ללמוד מהם על הנעשה באזור ולהזהיר את בני עדתו שהסתתרו עמו ביער כשהיה צריך לעזוב את המסתור ולהימלט להרים.

כבמקומות רבים אחרים הורגש גם בטורקה מיד עם הכיבוש מחסור במזון וריבוי יהודים רעבים ללחם. מגע עם השכנים האוקראינים כמעט ולא היה, ורק תמורת חפצי ערך ומחיר מופקע ניתן היה לפעמים להשיג מזון. תוספת לסבל הציבורי הייתה גידול מתמיד במספר המתים מרעב (על פי אמדנו של הרב כעשרים בכל יום). הרב ביקש אז לגייס קברנים לסייע לו בקבורת הקרבנות בהבטחת לחם, במקום תשלום.

לאחר שורת אירועים שסופם באקציה שבה נרצחו כחמש מאות מבני העיירה (ינואר 1942), והודות לקרבת העיירה לגבול ההונגרי, הגיע לידי הרב משלוח מזון ואיגרת מאמו ומאחיותיו בעיר

חוסט שברוסיה הקרפטית, ובה קריאה לרב ולמשפחתו להגיע אליהם לאלתר. לאחר התייעצות עם מקורביו והפצרת עמיתים בישיבה שלא לעזוב, החליט הרב להישאר בעיר ואף פנה בדברי חיזוק ליו"ר היודנט ופקידיו ושכנעם לצאת אתו למסע איסוף מזון ובגדים באזורים קרובים יותר לגבול. בתחילה חשב הרב כנראה לחצות את הגבול ולחזור עם המגבית שיערוך, אך בסופו של דבר נעשתה המגבית אצל יהודי הכפרים בסביבה ומהם זכו יהודי טורקה לשיפור משמעותי (זמני אמנם) במלאי המזון לצריכה משותפת. הרב יזם לדבריו פתיחת בית תמחוי ובו הוא שהה יום יום בעת חלוקת ארוחת הצהרים: "ושמרתני שלא ירעו ולא ישחיתו ובמתנות גדול לכל אחד דברתי דברי חזוק וניחומים" (עמ' מב). בבית התמחוי הכינו "בכל יום מעט גרויפן [גריסים] עם מים ומלח וגם אפו עוגות (האבערנע-פלעצלעך) [רקיקי שיבולת שועל] ולכל אחד נתנו מצה קטנה לחם עוני ממש וגם מעט מזער עצמות של נבלות בשר שאין ראוי להתכבד שקבלו מהדייטשען שני פעמים בשבוע [...] (שם).

הסכמתו של הרב לכלול ב"תפריט" בשר נבלות עוררה ביקורת כנגדו מצד האדמו"ר מסמבור, אברהם יעקב יולס, שהתגורר אז בטורקה. בתגובה טען הרב ויינברגר כי "ע"פ הלכה מצוה וחוב גדול עלינו ליתן להם הכל מה דאפשר בכדי להחזיק חיותם נשמתם ממש אשר עוד בקרבם כי הוא ממש הצלת נפשות מישראל. [...] ואמרתי אפילו חרב חדה מונחת על צאוורך אל תתיאש מן הרחמים; הרחמים היינו לרחם על זולתנו" (שם).⁶ הרב ויינברגר התקשר טלפונית [?!] גם לרב שרגא זאב פייבל ירוחם מסטארי-סמבור, שהיה אז בווינה, וזה התיר לו את השימוש בנבלות.

נטייתו של הרב למצוא היתרים שונים כדי להקל על סבלם של יהודים באה לידי ביטוי גם בעת גלותו האחרונה לפני השחרור, ביער סמוך לכפר סלובקי קטן (לאזיקא) יחד עם כמאתיים יהודים נוספים. רובם של אלה לא היו שומרי מצוות, ולרב לא היה נוח לשהות במחיצתם. יחד עם זאת הוא ביקש לעוררם לשמירת שבת, ובדברים שנשא לפניהם הוא התיר להם לבשל בשבת עבור ילדים חולים (ולדבריו הרי ש"באמת כולם היו חולים" [עמ' צו]) והבישול הותר למעשה לכולם, אך בה בעת הוא הפציר בהם להימנע מעישון בשבת שלגביו אין כל היתר, ולדבריו "למחרת יום שבי"ק לא הי' חלול שבת, חוץ מאחד" (שם).

ככלל דאג הרב להזכיר בכתביו גם גילויים פחות נאותים של יחסים בין אדם לחברו, דבר שללא ספק מוסיף לאמינותו. הוא לא נמנע מלהזכיר את יחסו המסתייג מלכתחילה ממי שהגדיר כיהודים "רעפארמער" (עמ' צט-קב) ביער וגם לא את תהליך ההתקרבות ביניהם, תהליך שהביא, לדידו, לתוצאות חיוביות לשני הצדדים. כך, למשל, הוא הביא סיפור על זוג תפילין שלא זו בלבד

⁶ מקור המאמר "אפילו חרב חדה" וכו' במסכת ברכות דף י' ע"א. הרב חזר והשתמש במאמר זה גם בהמשך, ראו להלן.

שרבים מאותם יהודים ביקשו להניח אלא שהדברים אף הגיעו לידי מחלוקת וויכוח בעניין משך ההנחה שכל אחד יקבל, ועליו היה לפתור זאת: "והיה קידוש השם גדול לראות שישראל קדושים הם, אך הגלות היא הגורמת לכל הצרות, גם ברוחניות ובמחשבה" (עמ' קב).⁷

כאמור, הרב לא נמנע מלתאר גם גילויים נאותים פחות של יחסים בין אדם לחברו. כך למשל נפגע הרב עמוקות מן היחס העוין שגילו יהודים מעבר לגבול לבניו הפליטים, עד כדי שילוחם חזרה לפולין: "לא יאומן כי יסופר [...] "(עמ' נה).⁸ מאוחר יותר סיפר על מלשינים בקלוז'ה-קלויזנבורג וגם בהמשך, במחנה עבודה "שוואבנברג", ליד פשט, ציין הרב כי גורם משמעותי בהימנעותם של אסירים מלברוח היו יהודים "רעפארמיר [...] שהיו נאמנים לשלטונות ותבעו לשמור על החוק והסדר (הם עוד לא האמינו שההונגרים מסוגלים לעשות את המעשים שייחסו להם)" (עמ' פד).⁹ אווירה מתוחה במיוחד שררה במסתור ביער ובכפרים בסביבות ליפטובסקי סוטי מקולש. שם נמנעו יהודים מסתתרים מלקלוט יהודים אחרים שחיפשו מקום מסתור (עמ' קא). לעומת זאת דאג הרב גם לציין גילויי מסירות בין יהודים, כמו למשל היהודי שדאג לשלוח לו אוכל כשר בעת שהיה כלוא בתחנת הגבול בין פולין להונגריה (עמ' נט); יהודים ששחררוהו מכלאו באונגוואר ויהודים אחרים (הנזכרים בשמותיהם) כדוגמת הרב מאיר [גרינבורג], אב בית הדין בעיירה מיקולאש, שעשו מעל ומעבר ליכולתם לסייע לפליטים שנקלעו למקומם (עמ' צ) ואף הושיטו סיוע לפרטיזנים בסביבה.¹⁰

בתור יהודי מאמין ושומר מצוות, ראש משפחה ומנהיג ציבור המעורב בנעשה בסביבתו תהה והתלבט הרב ויינברגר לעתים קרובות לא רק בענייני הלכה למעשה והנהגה אלא גם בענייני אמונה והשקפה, הן בינו לבין עצמו והן בינו לבין הציבור המצפה למוצא פיו ועוקב אחר מעשיו. לאחר האקציה הגדולה של ינואר 1942, שבאה כהמשך למעשי התעללות, שוד, חטיפות והוצאות שרירותיות להורג בידי גרמנים ואוקראינים, ולנוכח רעב מתגבר, מצוקה כללית וחוסר אונים הנלווה אליהם, וכאשר "כמעט מת אצלינו כל רגש" (עמ' לח), פנה מזכיר היודנרט לרב בשאלות נוקבות בעניין ההשגחה האלוהית והנהגתה. הרב הבין את מצוקת השואל וניסה להרגיעו ולחזקו, אך ללא הועיל. לפי עדות הרב נעשה מזכיר היודנרט לשונאו, כאילו היה ממלא מקומו של

⁷ מפגש אחר עם שני יהודים "מקהילת רעפארמיר" זומן לרב בשבתו בכלא באונגוואר. לדבריו "היה לי עונג לשהות במחיצתם" (עמ' עד). כשותף לצרה הוא חיזק את רוחם בעת החקירות שעברו ושיתף אותם בתפילות.

⁸ על סוגיית יחסם של יהודי הונגריה לפליטים מפולין ראו בפירוט במאמרה של אסתר פרבשטיין, "הרב, הנער והפליטים בבודפשט 1944", דפים לחקר השואה, כ (תשס"ו), עמ' 85–111.

⁹ על נאמנותם הבלתי מסויגת של יהודי הונגריה לשלטונות ראו למשל במאמרה של אנה סלאי, "האם יגן העבר על יהודי הונגריה? תגובתם של אינטלקטואלים יהודים לחקיקה האנטי-יהודית", יד ושם – קובץ מחקרים, לב (תשס"ד), עמ' 139–168.

¹⁰ על הרב גרינבורג ועל סיוע לפליטים בעיירות על הגבול בין סלובקיה לפולין בשנים 1942–1944 ראו פנקס הקהילות: סלובקיה, ירושלים תשס"ג, עמ' 307–308, 507–508, 522, וכן: ג' פטרן, האם מאבק על השרדות? הנהגת יהודי סלובקיה בשואה, 1938–1944, תל אביב 1992, עמ' 201–203.

הקב"ה, אך זה לא מנע ממנו להגדיר את היהודי הזה כ"איש יקר מאוד [...] הוא הי' לב טוב ובר דעת" (עמ' לט), ולציין שהיה עליו לנהוג לפי הכלל "אל תרצה את חברך בשעת כעסו, ובשעה שמיתו מוטל לפניו ר"ל אל תנחמהו" (שם). גישתו של הרב בשלב כה בעייתי בחייהם של אלה שכל עולמם חרב עליהם הייתה: "על רגע אחת לא הי' רשאי לנו ליפול ליאוש כי מי שנפל ליאוש ר"ל הי' מתיאש" (שם).¹¹

בהמשך הדברים נזקק הרב לפסוקים "ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה" (דברים יא, כו) ו"ראה נתתי לפניך היום את-החיים ואת-הטוב ואת-המות ואת-הרע" (שם ל, טו) ולמדרש פליאה,¹² והצביע על כך שבמציאות של אותם ימים, בשעה שרבים ראו במוות ברכה ובחיים קללה,¹³ דווקא אז היה צריך להתחזק באמונה, "ומי שמאמין חיי חיים בכל עת והוא מוכן לקבל הכל בתמימות" (עמ' מ). כאן פירש הרב את הפסוק "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהילים טז, ח) בדרך מקורית ולפיה "שויתי – מדת השתוות, ה' – הוא רחמים, לנגדי – היינו דין ח"ו תמיד שווה אצלו" (שם). אמונתו של הרב הייתה שלמה ואיתנה, והוא ניסה פעמים מספר לומר דברי חיזוק ועידוד לקהילתו, אך "החושך החשיך הכל [...]" (שם), ולדבריו, כנראה, לא היה עוד דורש.

בסביבות יוני 1942 הוציאו הגרמנים פקודה ליהודי הכפרים בסביבה להתרכז בטורקה, זאת לקראת ביצוע האקציה הגדולה שהתרחשה באוגוסט. בזיכרונותיו הדגיש הרב את חוסר האונים שאפף אז את יהודי טורקה והסביבה, שלא ידעו מה עומד מאחורי הוראות הגרמנים הנוהגים "בשקרים ערמומיות ורמאות" (עמ' מג). בינתיים נודע שיהודים שיועסקו (לדברי הרב "כעבדים") בידי איכרים מקומיים יזכו לחסינות מפני מעבר העירה. במקביל הנפיק גם היוזנרט ניירות כאלה, שנמכרו בכסף. באחת השבתות זומן הרב ליוזנרט ונקרא לצאת לאלתר לכפרים ולהתריע בפני חסרי תעודות העבודה להגיע לטורקה, שאם לא כן דינם הוא מוות ודאי. הרב והשוחר ר' ישראל ראנד החליטו שלא לחלל שבת, אך שבתם לא הייתה עוד שבת: "בכינו כה הרבה הפעם, זמרנו ובכינו לא ידענו מה לעשות, מזל חזא כי סכנה גדולה מרחפת אבל לא ידענו איך להשמר ומה לעשות, או שלא לעשות" (עמ' מד). ביום ראשון עם שחר יצאו השניים "אובדי עצות כולנו ואין חכם הרואה [...] הסתרת פנים מכל צד" (שם). משנשאלו הרב והשוחר על ידי יהודים בכפר זווידקא, שם היה יוזנרט של כמה כפרים, כיצד לנהוג, השיבו כי אינם יודעים והסתפקו בדברי

¹¹ אף שכלל זה כתוב בעברית ברורה למדי נזקק הרב לחזור עליו גם בלשון הדיבור, בידיש, כפי הנראה כדי לעשות אותו קרוב יותר ומובן לגמרי.

¹² "ברכה וקללה למה נאמר, לפי שנאמר החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה שמא יאמרו ישראל הואיל ונתן המקום לפנינו שני דרכים דרך החיים ודרך המות נלך באיזו מהן שנרצה, ת"ל ובחרת בחיים" (ילקוט שמעוני, ירושלים תש"ך, פרשת ראה רמז תתעה).

¹³ בעמודים הראשונים של המבוא חזר הרב שוב ושוב על עניין המאסה בחיים, הציפייה למוות הגואל והקנאה באלה שכבר מתו ואינם צריכים לסבול עוד (ראו למשל עמ' לה, לט, מ [פעמיים], מה).

חיזוק בעניין חבלי משיח, בתקווה לנס ובאמירה "שאם יהי קיבוץ גדול כזה [בטורקה] בודאי יעזור לנו הש"י וישמע שועתינו ויראה בענינו" (עמ' מה). בשוב השניים לטורקה, ביום ב' עם ערב, התקבצו בטורקה כבר רבים מיהודי הסביבה, לבד מיהודי זווידקא, שבאו לסדר לעצמם ניירות או להצטרף לגטו העתידי, ונותרו בעיירה מבלי יכולת לשוב לבתיהם בגלל עוצר שהוטל. הרב ביקש אז מיו"ר היודנרט לשאת דברי חיזוק בפני היהודים המודאגים ולהביא להם מעט מזון בתואנה ש"אפי' חרב חדה מונחת על צווארך אל יתייאש מן הרחמים, היינו אף בעת כזאת אל יתייאש מלרחם על אחרים" (עמ' מז). יהושע ארדמן, יו"ר היודנרט השיב לו בדברים נרגשים והבטיח אף להתלוות לרב במשימתו זו למחרת עם שחר.¹⁴ אלא שהבוקר הביא אתו את גזרת הגירוש הכללי, כביכול למחנות עבודה, אשר לרגעים נדמה היה כאילו רשיונות העבודה יגנו מפניו, כדברי יו"ר היודנרט אובד העצות: "ליידער זיי האבן אונדז ווידער אויסגענארט" [למרבה הצער הם שוב רימו אותנו] (עמ' מח). האקציה הגדולה, שבעקבותיה גויס הרב, עם יהודים נוספים, לרוקן את בתי המגורשים מתכולתם ולקבור עשרות קרבנות שנותרו במקום, הותירה אותם "כלנו מתים חיים, כלנו יתומים קטנים, כלנו אבלים ר"ל, שבר על שבר [...] כלנו מבולבלים (ולכלנו האט זיך דאך געוואלט לעבן) [ולכולנו התחשק בכל זאת לחיות]" (עמ' נ). לאחר האקציה הכניס הרב לביתו שני יתומים, תלמידי ישיבה, ונערה אחת.

זמן לא רב לאחר אירועים אלה (כפי הנראה בחודש אוקטובר) נזקק הרב להכריע בשאלה האם יו"ר היודנרט רשאי לבצע את גזרת איסוף הזקנים והחולים ולשלחם לגטו סאמבור, כפי שעשו בכל הקהילות בסביבה. הוא ביקש שלא לענות על השאלה, ומשלא הייתה לו ברירה פסק שלא לעשות דבר. משהגיעו כוחות עזר אוקראיניים לבצע את הפקודה ונטלו עמם שוטרים יהודיים שיסייעו בידם פסק הרב שיש "להציל כל מה שאפשר" (עמ' נב). במהלך חטיפות ספוראדיות שביצעו גרמנים ואוקראינים באותם שבועות, בשבת פרשת נח (17 אוקטובר 1942) נחטפו גם הרב, אשתו, בנו ובתו התאומים בני החמש והצעירים שנאספו בבית הרב והובלו לרכבת. בדרך הורה הרב לאשתו להימלט, ובהתערבות אישי ציבור הורד הוא עצמו מהקרונן שעליו כבר הועמס. שני הילדים נשלחו למותם.¹⁵ הרב שב לביתו כואב ואבל. בערב שבת הבא, לאחר התפילה ולפני הקידוש, "הנחתי ראשי על ידי והתחלתי לעשות חשבון מכל הנעשה והתבוננתי בכל. כך שכבתי 10 דקות בערך והתעוררתי כמו מתוך שינה והכתי בכפי על השלחן בכל כוחי ואמרתי בקול חזק, ברוך

¹⁴ את דברי יו"ר היודנרט ציטט המחבר ביידיש, כפי ששימרם בזיכרונו, ואין ספק שיש בכך כדי לתת להם משנה תוקף ואותנטיות.

¹⁵ שני בנים גדולים יותר (בני תשע ושבע) נשלחו בידי גויים לעבר הגבול עם הונגריה, לא הצליחו לעבור את הגבול ושבּו על עקבותיהם.

השם, ואמרתי הקידוש תיכף בקול רם וחזק" (עמ' נד). הנוכחים בבית (לא רק בני משפחה) נדהמו לשמוע את קריאת הרב "ברוך השם" ושאלו: "האם אתה יכול לומר עוד פעם ברוך השם? ואני ב"ה לא נפלה רוחי ובדברים רכים ובדמע השקטתי אותם מעט ואמרתי: אחי ובני אכן ברוך השם" (שם).

אירועים קשים וטראומטיים עברו על הרב זמן קצר לאחר האירוע הנזכר, בעת שעמד לחצות עם בנו את הגבול והם נתפסו בידי משמר הגבול ההונגרי. השניים, שלא עלה בידיהם ליצור קשר עם אם המשפחה ויתר האחים מן העבר השני של הגבול, נעצרו ועברו מסכת התעללויות והשפלות כמואשמים בריגול לטובת הרוסים. דווקא ברגעי משבר קשים אלה שחזר הרב את דבקו והתחזקותו באמונה: "אפילו שהדבר קשה, במיוחד לאדם פשוט כמוני" (עמ' נו). ברוח מאמר חז"ל "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה" (מסכת ברכות פ"ט מ"ג) הוא הסיק כי "ההשגחה של הימים הנוראים ההם היתה חזקה יותר משל עכשיו" (שם) גם אם הייתה "משונה", כלומר לא במובן החיובי של המילה. לדבריו העלאת זכרם של אבות האומה וצדיקים מדורות עברו סייעה לו להתגבר על ייסוריו ולקבל את ההחלטות הנכונות, כמו להודות בהיותו מרגל רוסי, דבר שהביא להעברתו לאונגוואר ולהעמדתו למשפט, כלומר להרחקתו מן הגבול הפולני והמוות הוודאי שציפה לו שם. הוא קיווה כי אם יספר באונגוואר כי אינו מרגל כלל וכלל ישתפר מצבו, אלא שהמציאות הייתה שונה. המאסר הביא עליו מסכת חדשה של עינויים והשפלות. גם כאן דאג הרב להתחזק באמונתו. למרות הכאבים בגופו החבול, הניתוק מהבן ומיתר בני המשפחה והרעב כתוצאה מסירוב לאכול מזון שאינו כשר קיים מצוות "סעודה שלישית" בשבת במעט מים וחידושי תורה.¹⁶ הפסוק שביקש לפרש היה "אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' " (ירמיהו כג, כד). ברוח דברי הבעש"ט שטען שלפני ביאת המשיח יהיה הסתר פנים כפול ("הסתר בתוך הסתר") פירש הרב את הפסוק כך: "אם יסתר איש", היינו הקב"ה, "במסתרים" כלומר הסתרה כפולה, שמשמעה חוסר אפשרות של האדם לעזור לעצמו, רק אז "אראנו נאם ה' ", דהיינו אז אפשר יהיה לראות את ישועת ה'. לחיזוק הדברים נזקק הרב גם לפסוק "ויעמוד העם מרחוק ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלקים" (שמות כ, יז), כלומר "משה רואה את האלקים גם בערפל, כלומר בהסתרה" (עמ' סג). בעת שהובל הרב מתאו לחקירה, כשהוא שרוי ב"פחד מוות" (שם), לא פסק מלהתפלל "על העתיד, בעד כלנו [...] ולהתוודות על כל העבר בחשבון הנפש בלי

¹⁶ בימים הבאים היה כל מזונו של הרב לחם ומים, אף שהוצע לו גם מזון אחר.

שום פניי[ה], אבל אפי' [לו] חרב חדה מונחת על צאוורך אל תתיאש מן הרחמים, וחסידי ד' לא תמנו ולא כ"ר [כלו רחמיו]" (עמ' סד).¹⁷

כפי שראינו לעיל דאג הרב לא רק לשמור על שלמות ביטחונו בבורא העולם אלא גם לשאוף לקיום מצוות עד כמה שהיה יכול; כך בענייני תפילה, מזון ושמירת שבת. בעת ישיבתו של הרב בכפר בקיץ-סתיו 1944 נזדמנה לו האפשרות לקיים מצוות סוכה כהלכתה ולשמוח כראוי בשמחת תורה: "ביער עשינו סוכה בכל הפאר וההדר במסירות נפש ממש, את הדפנות והסכך חתכנו בעצמנו, ובשמחת תורה רקדנו עד כלות הנפש ממש [...] והשמחה היתה ממש בלי שום פניי" (עמ' צה). בחנוכה ניצל הרב את ההזדמנות ולהדלקת נר ראשון הגיע עם בני עדתו הקטנה (23 איש) אל ה"מסתור הגדול" ביער שהסתתרו בו כמאתיים יהודים, רובם ככולם כאלה שאינם מקפידים על קיום מצוות. לדבריו "הדלקתי נר חנוכה בשירות וזמירות והשמחה היתה רבה חלקתי לכולם י"ש ומזונות [...] לאחר מכן דברתי אתם קצת דברי מוסר [...] " (עמ' קב) – אירוע שתרם ללא ספק לקירוב לבבות בין קבוצות היהודים המסתתרים ביער ולהמעטת החשדנות והעוינות ההדדית, שנצברו לאורך שנים ארוכות שבהן לא נוצר כל מגע חברתי חיובי ביניהם. מבחינה פנימית "קהילתית" קיימו הרב ועדתו חיי קהילה שלמים עד כמה שניתן בתקופת המסתור בכפרים וביער. החבורה דאגה למזון כשר, תפילות התקיימו כסדרן, השבת נשמרה ואפילו הקריאה בתורה נעשתה כסדר מספר תורה קטן שהיה ברשותם.

ניסיון רוחני יוצא דופן, ומבחינתו של הרב גם גורלי, זומן לו בכלא בהונגריה במתכונת של ויכוח תאולוגי שנקרא אליו על ידי מי שהוגדרו על ידו כ"3 אנשים שמלבושיהם הנאים העידו עליהם שהם בעלי משרה רמה" (עמ' סח-סט). מתוכן הדברים קשה לדלות מידע באשר לזיהויים המדויק של שואלי השאלות והמניעים לקיומו של מפגש מעין זה. תוכן דבריו של הרב כפי שסופרו על ידו לאחר מעשה, כמו גם השאלות שנשאל (באשר למהות האמונה והיחס לגויים) ראויים לדיון נפרד וממוקד. הוויכוח נמשך שלושה ימים, ותוך כדי ניהולו חש הרב בשיפור ניכר ביחס אליו. בעיקר זכה ליחס אנושי וחם מצדו של אחד הקצינים ההונגריים בשם גארבורי (או גארגורי) שאמואל שאליו חש קרבה, נתן בו אמון ואף כינה אותו "ידידי" (למשל עמ' עח). קצין זה אף העניק לו "כתב חסות" לפני שחרורו מהכלא, והרב הטמינו בכליו "כאוצר יקר" (עמ' עח). המכתב הוכיח את עצמו לפחות פעם אחת וחיזק את ביטחונו של הרב ביכולתו להינצל ("אודה על האמת שהייתה לי הרגשת גאווה ובטחון בהשי"ת וחיכיתי לבאות", שם). אמנם עוד נכוננו לרב תלאות

¹⁷ המחבר משתמש במאמר "אפילו חרב חדה" וכו' כבמעין פזמון חוזר לאורך החיבור. גם בפעמיים הקודמות הובאה האמירה בהקשר למצבים של יאוש וחוסר אונים ביחס לקהילת טורקה, עוד לפני הגירוש (עמ' מב ו-מז, וכן לעיל ליד הערה 6).

רבות ומצבים שבהם עמדו לו חייו מנגד, ובכל זאת, גם משהגיע בסופו של דבר לחוף מבטחים, לא שכת, ונראה אף שלא המעיט, בהערכתו לאותו קצין הונגרי.

הרב ויינברגר מתגלה בזיכרונותיו בראש ובראשונה כאדם רגיש וקשוב לסבלם של אחרים. אחרים אלה יכלו להיות בני עדתו, יהודים ממקומות שלא הכיר, שותפים לגורל בבתי כלא, במחנות ריכוז ועבודה ובמסתור, וכמובן בני משפחתו, הקרובים והרחוקים, תלמידים ומכרים. בתור שכזה הוא ניצל את מעמדו כמנהיג רוחני וסיפק לסביבתו, בכל עת ובכל מצב, סעד נפשי-רוחני, ובמידת האפשר גם חומרי. אמונתו הבלתי מסויגת של הרב בבורא העולם, בהנהגתו אותו בצדק וכמיהתו לנקמת ה' בצוררים, היוותה עבורו כוח מניע במסע ההישרדות הממושך שלו.

כמקובל בעיסוק בעדויות ובזיכרונות כמעט לא ניתן לאמת או לעמת את הדברים עם מקורות אחרים ("אובייקטיביים"). אין באפשרותנו לדעת מה וכמה מהחויות שעברו על הרב נבחרו על ידו שלא להיכלל בדברים שכתב, אולם מקריאת פרקי הזיכרונות שאכן נמצאו ראויים לפרסום מתקבל הרושם שכתובתם נעשתה מתוך שיקול דעת ותשומת לב, ובמיוחד יש להתרשם מהעמדה העניינית שנקט המחבר כלפי כל אחד ואחד ממושאי כתיבתו, גם אם לעתים אפשר היה לצפות ממנו לנהוג אחרת.